

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ulusal Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 41-59.
Geliş Tarihi-Received: 12.12.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 22.01.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1403835

Yunus Emre Divan'ında Allah Tasavvuru Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Imagination of God in Yunus Emre's Divan

Alper AY*

Öz

Türk edebiyatında Yunus Emre kadar hakkında söz söylenen ikinci bir şair yoktur. Onun hakkında o kadar çok şey söylenmiştir ki günümüz araştırmacıları için Yunus Emre neredeyse bir araştırma alanı olmaktan çok uzaktır. Sanki onun hakkında söylenebilecek her şey söylenmiş, yazılacak her şey yazılmıştır. Evet, kabul ediyoruz, Yunus hakkında çok şey yazıldı, söylendi ama bu yekûnun içerisinde devasa bir tezatlar yığını ve anlamsız bir boşluk karşımıza çıkar. Beşir Ayvazoğlu'nun *Cumhuriyet Sonrası Yunus Emre Yorumları* kitabının önsözü bile kastettiğimiz boşluğu ve tezatları anlatmaya kâfidir. Zamanımıza kadar Yunus Emre mısraları, pek çok kişinin kaleminde kendi fikrini ispat etmek için kullandığı bir aparat olarak kullanılmıştır. Örneğin, Yunus'u güya şeriata dar kalıplarından kurtaran hümanist bir barış güvercini olarak tasvir edenler olmuş ve Yunus'un tanrısının insan olduğunu, Yunus'un insana tanrı dediğini iddia edenler dahi çıkmıştır. Genel itibarı ile Cumhuriyetin ilk devirlerinde yapılan Yunus yorumları dikkate alındığında Yunus'un, okuma yazma bilmeyen bir hümanist olduğu iddia edilmiştir. Toplumun ilmi, ideolojik, akademik, siyasi her kesimi Yunus'a sahip çıkmakta ve kendi pencerelerinden bir Yunus tarifi yapmaktadır. Fakat bu yorumların büyük bir çoğunluğu ilmi gerçeklikten uzak, şahsî zan ve vehimlerle birlikte aşırılıklardan ibarettir. Bu çerçevede her kesimden insanın kendi kafasında tasvir ettiği bir Yunus portresi oluşmuş; romantik, hümanist, sürrealist ve fantastik Yunus okumaları hayli fazlalaşmıştır. Oysa Yunus Emre kendi şiirini kendi tanımlayan bir şairdir. "Yunus'un sözü şiirden amma aslıdır kitaptan" mısraı bu hususta bize ne çok şey söyler. Ayvazoğlu'nun eserinde sorduğu "Yunus Emre'yi yedi yüz yıl gibi uzun bir tarihin ötesinden günümüze kadar canlı tutan güç nedir?" sorusu bu mısradan cevap bulabilmektedir. Yunus'un canlılığı, zamanı yenebilmesi şiirinin kaynağı ile ilintilidir. Zaman üstü bir kaynaktan beslendiği için zamana yenik düşmemiştir. Bu durum biraz da Yunus'un Hoca Ahmed Yesevî ve Mevlânâ ile olan irtibatına bağlıdır. Zira her iki mutasavvıf da şiirlerini vahye nispet etmektedir. Bu bağlamda Sezai Karakoç, Yunus'u bir İslam şairi olarak tanımlar ve Yunus'un şiirinde Kur'an ve hadisten ilhamla bir Müslüman ördüğünü söyler. Fethi Gemuhluoğlu da aynı görüştedir. Kâmil Veli, Necla Pekolcay, Alim Yıldız gibi pek çok akademisyen de Yunus'un bu yönüne işaret ederler. Biz de Yunus mısralarındaki Allah tasavvuru üzerinde durup bu tasavvuru kaynaklarına temas etmeye çalıştık. Sezai Karakoç'un temellendirdiği görüşe katkı sunmayı hedeflediğimiz bu çalışmada ilk olarak Yunus'un kendi ifadeleri ile şiirini tarif ettik. Ardından alan araştırmacılarının bu husustaki görüşlerine yer verdik. Daha sonra da başlıklarla Yunus'un Allah tasavvurunun kaynağındaki ayetleri tespit etmeye gayret ettik. Bu

* Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-posta: alper.ay40@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3035-1560.

hususta iman ve ihsan kavramlarını ana başlıklar olarak kurguladık. İman başlığında tevhid inancı ile ilgili konuları ayet referansları ile birlikte değerlendirdik. Allah'a samimiyetle iman eden Yunus'un yaratıcısı ile olan duygusal bağını ise ihsan başlığında irdeledik. Netice itibarı ile Yunus'un konuyla ilgili Kur'an'daki hemen her bilgiye vakıf olduğunu gördük. Yunus Emre'nin şiirlerine halk arasında ve ilmî çevrelerde ilahi tabir edilmesinin besteli olmalarından öte, Allah'a ait konulardan oluşmasından kaynaklanmakta olduğunu ve kökeninde Kur'an oluğunu müşahede ettik. Zira Yunus şiirinin temel konusu Allah'tır. Allah'ı sevmek, O'nu var ve bir bilmek, O'na hiçbir şeyi denk ve benzer kabul etmemek, O'nu kendimizden yakın bilmek, O'na sığınmak, O'nu zikretmek ve O'na şükretmek gibi konular Yunus ilahilerini baştan sona kuşatmaktadır. Bu itibarla çalışmada Yunus'un Allah tasavvurunda vahyin mefhum itibarı ile etkisi irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türk İslam edebiyatı, Allah, vahiy, Yunus Emre, iktibas.

Abstract

There is no second poet in Turkish literature who is talked about as much as Yunus Emre. So much has been said about him that Yunus Emre is almost far from being a research area for today's researchers. It's as if everything that could be said about him has been said, everything that could be written has been written. Yes, we admit it, a lot has been written and said about Yunus, but in this total you will encounter a huge pile of contradictions and a meaningless gap. Even the foreword of Beşir Ayvazoğlu's book Post-Republican Yunus Emre Comments is enough to explain the gap and contradictions we mean. Until our time, Yunus Emre's verses have been used as a tool by many people to prove their own ideology. Many people have had trouble getting Yunus to confirm the idea they had in their own memories. For example, while there are those who portray Yunus as a humanist dove of peace who supposedly saved him from the narrow patterns of sharia, there are even those who claim that Yunus's god is human and that Yunus called humans gods. Generally speaking, considering Yunus' comments made in the early periods of the Republic, it has been claimed that Yunus was an illiterate humanist. Every scientific, ideological, academic and political segment of the society protects Yunus and defines Yunus from their own perspective. However, the majority of these interpretations are far from scientific reality and consist of exaggerations along with personal suspicions and delusions. In this context, a portrait of Yunus was formed that people from all walks of life depicted in their minds; Romantic, humanist, surrealist and fantastic Yunus readings have increased considerably. However, Yunus Emre is a poet who defines his own poetry. The line "Yunus's word is from poetry, but its origin is from a book" tells us a lot about this subject. Ayvazoğlu's question in his work is "What is the power that keeps Yunus Emre alive beyond seven hundred years of history until today?" The question can be answered in this verse. Yunus's liveliness and ability to overcome time are related to the source of his poetry. It has not succumbed to time because it is nourished by a timeless source. This situation partly depends on Yunus's contact with Hodja Ahmed Yesevi and Mevlana. Because both Sufis attribute their poems to revelation. In this context, Sezai Karakoç defines Yunus as an Islamic poet and says that Yunus weaves a Muslim in his poetry with inspiration from the Quran and hadith. Fethi Gemuhluoğlu also has the same opinion. Many academics such as Kamil Veli, Necla Pekolcay, Alim Yıldız also point to this aspect of Yunus. We focused on the image of God in the verses of Yunus and tried to touch upon the sources of this image. In this study, where we aim to contribute to the view based on Sezai Karakoç, we first described Yunus's poem in his own words. Then, we included the opinions of field researchers on this issue. Then, we tried to identify the verses that are the source of Yunus's vision of God with the titles. As a result, we saw that Yunus was knowledgeable of almost all the information in the Quran on the subject. We realized that the reason why Yunus Emre's poems are called hymns among the public and in scientific circles is that they are composed of subjects belonging to God, rather than being composed, and that their origin is the Quran. Because the main subject of Yunus's poetry is Allah. Subjects such as loving Allah, knowing Him as existing and one, not accepting anything as equal or similar to Him, considering Him closer than ourselves, taking refuge in Him, remembering Him and thanking Him are the subjects of Yunus hymns. It encompasses from beginning to end. Considering that the source of this information is revelation, we must admit how accurate Karakoç is in his views. In general terms, this study can be evaluated as an introduction to only one issue on Yunus's knowledge of revelation.

Keywords: Turkish Islamic literature, Allah, revelation, Yunus Emre, citation.

Giriş

Türk edebiyatı din olgusu ile mündemiç bir edebiyattır. Din duygusunun aktarılmasında şiir etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Bu itibarla Anadolu'da İslam'ın öğrenilmesinde ve öğretilmesinde edebiyatın yadsınamaz bir etkisi vardır (Levend, 1971). Yaklaşık dokuz yüzyıldır bu coğrafyada mayalanan Anadolu irfânı, edebiyattan beslenmiş ve özünde Allah'a samimiyetle inanmayı ve Hz. Peygamber'i candan özge sevmeyi öğütlemiştir. Bu düşünce sistemini geliştiren halk arasında kabul görmüş kadim eserler vardır. Örneğin geçtiğimiz asrın başına kadar Anadolu'da halk arasında yaygın olarak okunan Türkçe kitaplar genellikle edebiyat sahasında yazılmış eserlerdir. Bunların başında *Mevlid* (Uzun, 2004), *Muhammediyye* (Uzun, 2020; Yazıcıoğlu Mehmed, 1996), *Ahmediyye* (Çelebioğlu, 1989), *Müzekki'n-Nüfûs* (Uçman, 2006) ve Yunus ilahileri gelmektedir. Bu eserlerin yazma nüshaları dikkate alındığında halk nezdinde mezkûr kitaplar kadar kabul görmüş başka bir Türkçe hadis, tefsir, akaid kitabı karşımıza çıkmaz. Örneğin sadece mevlidin yazma nüshalarını tespit edebilmek dahi günümüzde imkân dâhilinde gözükmemektedir (Köksal & Kütük, 2022, s. 394-395). Bu açıdan konuyu değerlendirdiğimizde edebiyatımızın muhtevası dikkat çekmektedir. Çünkü Anadolu'da İslam inancı büyük oranda edebiyat eliyle neşv ü nema bulmuştur. Bu bakımdan edebiyatımızın kaynakları, etki gücü açısından mühimdir. İslam etkisiyle gelişen Türk Edebiyatının ilk kaynağı Kur'an-ı Kerim olarak kabul edilir (Güngör, 2006; Uzun, 2001, s. 23). Agâh Sırrı Levend, eski metinlerimizde bir ayet veya bir hadisin bulunmadığı herhangi bir sayfanın olmadığını söyler (Levend, 2011, s. 24). Nihat Sami Banarlı da *Resimli Türk Edebiyatı* adlı eserinde kadim metinlerimizde vahyin etkisine işaret eder (Banarlı, 1983, s. 102). Günümüzde poetika olarak adlandırılan şiir algısı veya tarifi, klasik şiirimizde ve irfânî şiir geleneğimizde vahiy ile mündemiçtir. Yani mutasavvıf şairlerin poetikalarının merkezinde Kur'an ve hadis vardır. Mevlânâ da bir rubaisinde "*Men bende-i Kur'ânem eger cân dârem/Yaşadığım müddetçe Kur'ân'ın kölesiyim*" (Mevlana, 2011, s. 192) demiş ve bu sözlerinin devamında vahiyden beslenmeyen sözün nefisten besleneceğini ve bunların yok olmaya mahkûm olacağını öne sürmüştür.

1. Yunus'un Poetikası

Yunus Emre de tıpkı Hoca Ahmed Yesevî ile Mevlânâ gibi kendi ilahilerinin kaynağı olarak Kur'an'a işaret etmiştir. Onun din olgusunun temelinde İslam inancının temel öğretileri yatmaktadır. Tevhid inancını net ve şüpheye mahal bırakmayacak bir dille kabul etmiş ve bunu ilahilerinde açıklıkla ifade etmiştir. Ancak geçtiğimiz yüzyıl boyunca Yunus hakkında yazılan konuşulanlara bakılırsa meselenin oldukça farklı bir noktaya savrulduğu karşımıza çıkmaktadır. Beşir Ayvazoğlu'nun *Cumhuriyet Sonrası Yunus Emre Yorumları* (Ayvazoğlu, 2014) kitabının önsözü dahi burada bahsettiğimiz Yunus savrulmasını izaha yeterlidir. Yunus'u güya şeriatın dar kalıplarından kurtarıp hümanizmin savunucusu ilan edenler olduğu gibi Yunus'un Tanrısının insan olduğunu, insanın Yunus dilinde Tanrılaştığını iddia edenler dahi çıkmıştır (Bolay, 2010). Devrin Maarif vekili Hasan Ali Yücel'in, Hümanist politikalarında bir figür olarak kullandığı Yunus'un dinî ve tasavvufî kimliğinden rahatsızlığı dikkat çekicidir (Ayvazoğlu, 2014, s. 75). Sabahattin Eyüboğlu da benzer bir görüşle Yunus'un ilahilerine İslam dışında başka kaynaklar aramaktadır (Ayvazoğlu, 2014, s. 136). Yine devrinde bakanlık yapan Talat Sait Halman da Yunus Emre'nin ilahilerini hümanizme dayandırmakta ve onun hoşgörü ve sevgi şairi olduğunu vurgulamaktadır. Fakat burada dikkat çekici veya üzerinde durulması gereken bir husus vardır. Bu meseleyi Ayvazoğlu şöyle özetlemiştir: "*Esin Afşar ve Talat Halman gibi düşünenlerin yazıp söylediklerinden, Yunus Emre'nin namaz kılıp oruç tutan ve hacca gidenler dışında herkesi hoş gördüğü sonucu çıkarılabilir.*" (Ayvazoğlu, 2014, s. 220) Yunus ilahilerini kilise müziği ile besteleyip Avrupa kiliselerinde Papa'ya

dinleten Yunus Emre Oratoryo'su bestekârı Adnan Saygun da Yunus'u farklı ve İslam dışı bir kimlikle ilişkilendirmiştir. Bu oratoryonun ardından uzun tartışmalar tarihteki yerini almıştır (Ayvazoğlu, 2014, s. 71). Geçtiğimiz asırdaki Yunus Emre çalışmaları tetkik edildiğinde çok ilginç ve şirazesinden sapmış bakış açılarının Yunus'a atfedildiğini gözlemlemek mümkündür. Avrupa merkezci bir yaklaşımla ele alınan Yunus, Avrupa'nın doğrularına uyduğu kadar kıymetli olarak kabul edilmiştir. Avrupa dogmalarına uymayan Yunus söylemleri ise tahrif edilmiş olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Kingley Birge, Yunus'un sahip olduğu söylemleri İslam dışında bir kaynaktan edindiğini iddia eder. Ona göre Yunus'un Tanrı aşkı Hz. Peygamber'den veya İslam'dan değil başka bir semavi dinden kaynaklanmaktadır. Dahası Yunus'un "dört kitap" söylemi Kur'an'ı değil İncil ve İncil nüshalarını işaret etmektedir. Yazara göre Yunus, Kur'an'dan değil İncil'den ve sair İncil nüshalarını okuyarak Tanrı aşkına ulaşmıştır (Başkal, 2004, s. 19). İlmî gerçeklikten uzak bu tarafgir söylemler başka kaynaklarda da kendini göstermektedir. Güzin Dino'nun yardımıyla Eduardo Roditi tarafından hazırlanan bir başka Avrupa merkezli Yunus Emre çalışmasında ise Yunus, İslam dışında bilhassa Şaman inançlarına bağlı ve Selçukluya isyan eden sapkın bir derviş olarak gösterilmiştir. Dahası Roditi, Yunus'un "İsmail gibi kurban olası gelir" tarzındaki mısralarının tahrif edilmiş olduğunu, esas metinde İsmail değil İshak olması gerektiğini savunur (Başkal, 2004, s. 21). Oysa Tevrat'ta İshak olarak geçen kurban edilme olayı Kur'an'da tartışmasız bir şekilde Hz. İsmail üzerinden cereyan eder. Bu durum Yunus ve takipçilerinde bir tartışma konusu bile değildir. Ancak Avrupa'nın yani İncil ve Tevrat'ın doğrularına uymayan her şeyi bozulmuş, tahrif edilmiş ve düzeltilmesi gereken olarak telakki eden bu bakış açısından Yunus Emre de fazlaca nasibini almıştır. Bu tarz söylemlerin karşısında Yunus'un şiirlerinde kullandığı vahiy kültürünün enikonu araştırılması gereklidir. Aksi takdirde dünyanın her yerinde Yunus'a bir kılıf biçilmekte ve İslam'ın dışında bir kaynağa aitmiş gibi gösterilmektedir. Biz de bu çalışmamızda Yunus'un Tanrı tasavvurunu ve bu tasavvurun kaynağını bilhassa ayet-i kerimelerden hareketle izah etmeye çalışacağız. Fakat burada sadece lafzen zikredilen ayetleri değil, bilakis manen işaret edilen ayetleri de hesaba katacağız. Zira Yunus, kendi mısralarını vahye isnad etmektedir. Aşağıdaki beyitler bu itibarla bize sağlam fikirler vermektedir:

*"Ezelîden dilümde uş Tanrı birdür Hak'dur Resûl
Bunı böyle bilmeziken bir 'aceb makâmdaydum" (168/2)¹*

Tanrı birdir Resul haktır diyen Yunus Emre, İslam inancına girişin şartı kabul edilen kelime-i şahadetini kendi üslubunca Türkçe öz bir şekilde beyan etmiştir. Bu mısra, Yunus Emre'nin İslam inanç ve değerlerine bağlılığını ilan etmesidir. Öte yandan Yunus'un İslam dışındaki bazı inanç sistemlerinin argümanları ile değerlendirilmesine de imkân tanımamaktadır. Bir İslam düşünürü, şairi olarak kabul edip, onu ait olduğunu beyan ettiği kültür havzasında değerlendirmek gereklidir. Yunus'un bu mısraı bir başka açıdan değerlendirilecek olursa çağa bir meydan okumadır.² Ezelden beri Tanrı birdir ve Resul Haktır derken Yunus, bir anlamda farklı inanç ve düşüncelere kesin bir biçimde kapılarını kapatmıştır. Dolayısıyla Yunus Emre'yi bir hümanist olarak değerlendirmek, İslam'ın değer yargıları dışına çıkarak onun hakkında görüş beyan etmek Yunus'u anlama gayreti ile örtüşmez. Bilakis bu tarz ifadelerle yazar, kafasında kurguladığı dünya görüşünü zorlama yorumlarla Yunus'a onaylatmak derdine düşmektedir.

*"Bir Tanrı'nun Peygamber'i ben andan aldum haberi
Bir Tanrı vü Peygamber'e ikrâr iden gelsün berü" (287/4)*

¹ Çalışmada kullanılan Yunus Emre Divanı için bk. (Tatcı: 2008).

² Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* adlı eserinin Tevhid bahrinin sonlarına doğru söylediği bir mısra da benzer bir meydan okumaya tanıklık eder: "*Bari ne hâcet sözü kılavuz çok/Birdir Allah andan artık Tanrı yok.*"

Aynı düşünce yapısını tekrar eden Yunus, şiirlerine bir manada kaynak olarak Hz. Peygamber'in hadislerini işaret etmektedir.

2. Yunus'un Kur'an Kültürü

Yunus Emre'nin vahye bakan yüzü aşikâr bir olgu olarak karşımıza çıkar. Divan'ı bu nazarla tetkik edildiğinde şüpheye veya zorlama yoruma mahal bırakmayacak sarahatte Yunus vahiyle olan münasebetini, şiirlerinin vahiyle olan ilişkisini ifade eder ve şiirini kendi dilinden tanımlar. Bu tanımlamalar Yunus'un bütün şiirlerini bahsedilen bakış açısına göre yorumlamak gerektiğine işaret eder.

*"Yunus'un sözü şiirden amma aslı kitaptan
Hadis ile denene key sadık olmak gerek" (137/9)*

Yunus, bu mısraında sözlerinin şiir suretinde olduğunu ama esasında vahiyden beslendiğini, sözlerinin aslının Kur'an olduğunu iddia etmektedir. Başka bir ilahisinde de aynı mefhumu tekrar gündeme getirir:

*"Söz karadan aktan değil yazıp okumaktan değil
Bu yürüyen halktan değil Hâlık âvâzından gelir" (42/3)*

Yunus, bilginin kaynağını kâğıt ve mürekkeple mahdut tutmamıştır. Sözünün karadan ve aktan gelmemesi, onun aşkın bir kaynaktan beslendiğini işaret eder. Zira Yunus'un sözü Hâlık âvâzından gelir. Bu âvâzın vahye taalluk ettiği oldukça aşikâr bir olgudur. Bu minvalde Yunus, Kur'an'ı kendisine mürşit olarak kabul eden bir şairdir:

*"Kâf Tagı zerrem degül ay u güneş bana kul
Aslum Hak' dur şek degül mürşiddür Kur'ân bana" (12/2)*

Bu beyit bize Yunus'un âleme Kur'an penceresinden baktığını gösterir. Bunu destekleyen başka ifadeleri de vardır:

*"Halk içindür bu dil sözi gönüldedür dostun râzı
Gönül dosta söyledüğü ne dir ise Kur'ân'ımış" (121/3)*

Gönülden dosta söylenen her şey Kur'an'dan ibaret diyen Yunus, Allah'a vahyin verdiği haberler doğrultusunda iman ettiğini zımnen ifade etmektedir. Bu mısra yekpâre düşünüldüğünde Yunus'un kendi ilahilerine bir tanımlama yaptığını söyleyebiliriz. Son olarak işaret etmek istediğimiz bir beyit daha vardır ki bize göre Yunus Emre'nin Kur'an ile ilişkisi bu beyitte sırlanmış, remzedilmiştir:

*"Sayru olmuş iniler Kur'ân ünini dinler
Kur'ân okıyan kendü kendü Kur'ân içinde" (302/8)*

Bu beytin ikinci mısraı Yunus'un vahiyle nasıl içli dışlı bir halde olduğuna işaret eder. Kur'an okurken Kur'an içinde yaşayan bir şairin sözlerini nasıl anlamak gerekir? Hz. Peygamber'in ahlakının, yaşayışının Kur'an'dan ibaret olması bu beyitte tasvir edilen tablo ile örtüşmez mi? Hoca Ahmed Yesevî ile Mevlânâ'nın Kur'an kültürü üzerine hazırlanmış doktora tezleri mevcutken (Ay, 2020; Gül, 2014) Yunus Emre'nin bu yönünün müstakilen çalışılmaması onu doğru anlama noktasında bazı eksiklikler doğurmaktadır. Derya Ersöz ve Rıza Gençdal tarafından hazırlanan tezler Yunus Emre'nin Allah tasavvuruna bir bakış açısı sunmaktadır (Ersöz, 2021; Gençdal, 2022). Fakat her iki çalışmanın yaklaşım tarzı ve konuyu ele alış yöntemi bizim bakış açımızla örtüşmemektedir. Bizim bu çalışmadaki motivasyon noktamız, Yunus'un Tanrı tasavvurunu oluşturan dinamiklerde vahyin etkisini araştırmaktır. Yekpâre Yunus'un Tanrı tasarımı divandan muhtelif örnekler vererek ortaya koymak bu çalışmanın amacı değildir. Yunus'un Tanrı tasavvurunun temelindeki olgu, çalışmamızın odak noktasıdır.

Bunu yaparken lafzen işaret edilen birkaç örnek üzerinden konuyu temellendirmeyeceğiz. Bilakis Yunus'un belki çözümlenmesi gereken en kuvvetli yönlerinden biri olan Kur'an kültürü ile konuyu ele alıp, manen işaret edilen ayetlerden hareketle bir yaklaşım sunmaya çalışacağız. Yukarıda üzerinde durduğumuz beyitler göstermektedir ki Yunus, âleme vahiy penceresinden bakmaktadır. Dolayısıyla Yunus Emre'nin vahiy ile olan ilişkisi derinlikli ve nitelikli bir çalışma konusu olmalıdır. Çünkü Yunus ilahilerinin günümüze değin hafızalarda canlı kalması, bestelenmesi, dinlenilmesi, Yunus'un zamana galebesi olarak karşımızda durmaktadır. Bu duruma edebiyat tarihi araştırmacıları da işaret etmektedir. Örneğin alan araştırmacılarından Necla Pekolcay, Yunus Emre'yi Kur'an ile birlikte düşünmek gerektiğine işaret eder:

"Yunus Emre, eserlerinde Kur'an'ın toplumla ilgili ayetlerinden aldığı ilhamla konulara eğilmiş, yaraları açarak tedaviye çalışmış, bu gidiş yolu ile de beşeriyetin her alandaki problemlerine ışık tutmuştur. O, insanların dertlerine, Kur'an-ı Kerim ışığında çare arayan manevi bir tabiptir" (Pekolcay, 1991, s. 76)

Cumhuriyet devrinde Yunus Emre adında bir eser yazan Sezai Karakoç, öyle düşünüyoruz ki onu en iyi anlayan ve tavsif eden kalemlerden birisidir. Karakoç, Yunus'u bir İslam ozanı veya İslam şairi olarak tanımlar ve Yunus'un şiirini şöyle tarif eder:

"Bu şiirlerin genel etkisi, insanın içinde bir Müslüman örer. Sonra içte büyüyen bu Müslüman, insanın bütün ruhuna ve kalıbına doğru genişleyerek onun şahsiyetini meydana getirir, insan bir İslam tablosu olur. Yunus bunu yaparken, ilgili ayet ve hadislerin Türk dilindeki en yaklaşık anlam imkânlarını kullanır.

Adı güzel kendi güzel Muhammed

msırası, bir nevi, salavatın Türkçe karşılığıdır. Yani o fonksiyondadır. Yalnız kelimeleriyle değil ritmiyle, sesiyle de. Anlam ve sesin, kuruluşun uyandırdığı genel etkiyle, bıraktığı esas izle.

*Her kancaru bakar isem
Gördüğüm seni sanayım*

beyti de, "yüzünüzü nereye çevirirseniz çevirin orada Allah'ın yüzüyle karşılaşsınız" ayet anlamından bir ilham değil midir? Yunus, böyle Kur'an ve hadislerin ışıklarından örülen İslam mesaj ve kültürünü, Türkçede bir baştan sona bağlantı halinde işlemiş ve bu kültürü Türk ruhuna geçirmiş, böylece çağının gereği şairlik ödevini yerine getirmiştir. Erimiş bir maden gibi İslam ruhu, şiirlerinde donup biçim almıştır." (Karakoç, 2012, s. 53)

"O, sadece ve derin anlamda bir İslam şairi olduğunu bilmektedir. İslam'ın belli başlı prensip ve motiflerini şiir imajları içine yerleştirmek için çalışır. İnandığı ve onsuz olamadığı İslam'ı, en sade fakat en güçlü deyişler içinde halka yaymaktır ideali." (Karakoç, 2012, s. 20)

Karakoç'un ifadeleri oldukça dikkat çekici ve tanımlayıcıdır. Kendisi de bir şair olarak benzer bir yol takip etmiştir. *Hızırla Kırk Saat*, sırasıyla *Kehf*, *Meryem* ve *Taha* surelerindeki pek çok ayetle tıpkı Yunus'un yaptığı gibi ayet anlamları kullanılarak baştanbaşa örülmüştür. Kamil Veli Nerimanoğlu ise *Yunus Emre'nin Poetikası* adlı eserinde Yunus'un şiirinde ilham kaynağının Kur'an olduğunu söyler (2011, s. 7).

Yunus Emre'nin ilahileri üzerine uzun yıllar çalışmalar yürüten Alim Yıldız ise Yunus'un kendi toplumuna İslam dinini öğretmeyi amaçladığını ve bunu yaparken de tasavvuf ikliminin sahip olduğu gönül dilini kullandığını söyler (Yıldız, 2021, s. 8). Yıldız, Yunus'un bu tavrını şöyle özetler:

“Yunus Emre, hemen her beyit ve dörtlüğünde ya bir ayetin tefsirini ya da bir hadisin şerhini yapar. Bunu yaparken ayet ve hadisin lafzî iktibasını yapmak yerine bunların anlamlarını verme yolunu tercih eder” (Yıldız, 2015, s. 109)

Akademik dışında da Yunus yine bu yönüyle tanımlanmakta ve tarif edilmektedir. Örneğin Fethi Gemuhluoğlu, *Dostluk Üzerine* adlı konuşmasında Yunus hakkında şöyle der:

“Bir zaman bir küçük çalışma yapıyordum. Okuryazar olmamam buna mâni oldu. Bilemedim, ömrü bilemedim, kıymetini bilemedim, kendimi bilemedim, kendime saygısızlık ettim. Ama bu saygısızlık esnasında Yunus’la meşgul oldum. Yunus’ta kırka, elliye yakın beyt ve mısra yakaladım. İlm-i hadiste ileride değildim. Ama gördüm ki Yunus, Yunus’un çok sevilen mısraları ve beyitleri hadis tercümeleleri. Peygamber-i Ekber buyuruyorlar ki “Sevdiklerinize sevginizi izhar ediniz.” Yunus diyor ki “Sevdiğimi söylemezsem sevmek derdi beni boğar.” (Gemuhluoğlu, 1978, s. 27).

Çalışmamızın çıkış noktası tam olarak Yunus Emre’nin bu tavrıdır. Din dili olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu durum, Yunus ilahilerinin hemen hepsinde kendini gösterir. Biz burada Yunus Emre’nin sadece Allah hakkındaki bazı ilahilerinden hareketle şiirlerinde kullandığı vahiy referansları üzerinde duracağız. Zira bu konu müstakil bir kitabı ihata edebilecek mahiyette geniş ve zengin örneklerle sahiptir. Bu kısa makalede tevhid inancının genel öğretileri kapsamında Yunus Emre’nin Allah tasavvuru ayet kaynakları ile izah edilmeye çalışılmıştır.

3. Yunus’un Allah Tasavvuru

Yunus’un Allah tasavvuru muhtelif başlık ve yaklaşımlarla değerlendirilmeye müsaittir. Divanda konuyla ilgili hayli malumat bulunmaktadır. Ancak biz, tercih edeceğimiz örneklerin manevi iktibas örneği olmasına dikkat ettik. Bu itibarla Yunus’un Allah tasavvuruna etki eden aşkın bilginin kapısını aralamayı amaçladık. Dolayısıyla tercih edeceğimiz örnekler ve konu başlıkları muhtevasını vahiyden alan beyitlere göre sıralanacaktır. Tabii bu durum konu başlıklarının tasnifinde bazı aksaklıklara veya soru işaretlerine de sebep olabilmektedir. Fakat konuya yaklaşım tarzımız Yunus’un Allah’a dair söylediği, tasavvur ettiği düşüncelerinde vahyin etkisini ortaya koymaktır. Dolayısıyla verilen örnekler karışık olmakla birlikte hepsinin odak noktası, tamamını bir arada tutan şey, mısralarda vahyin telkinini okuyabiliyor olmamızdır. Fakat genel olarak bir tasnife tabii tutacak olursak verdiğimiz örnekler iman ve ihsan başlıkları altında değerlendirilmeye müsaittir. Yunus hem imana dair sözler söylemiş hem de Allah’ı her yerde hazır ve nazır kabul ederek, O’na sığınmış ve İslam’ın ihsan boyutuna kendi lisanından özge bir anlam yüklemiştir.

3.1. İman

Yunus ilahilerinin büyük bir çoğunluğu konu itibarı ile insan ile yaratıcı arasındaki ilişkiye mebnidir. Bu sebeple ilk olarak muhtelif başlıklar halinde Yunus ilahilerinin Allah’a iman konusuna taalluk eden örnekleri söz konusu edeceğiz. Tevhid inancı çerçevesinde Yunus mısralarını değerlendirecek ve Yunus’un iman konusundaki ifadelerinin kaynaklarını, anlam alanlarını sorgulayacağız. Bu vesile ile onu bir hümanist olarak değerlendirmenin mümkün olup olmayacağı meselsini daha net bir suretle görme imkânına kavuşacağız.

3.1.1. Tevhid

Yunus Emre, ilahilerinde tevhid konusunu işlemiş ve Allah’ın varlığını, birliğini, eşinin benzerinin ortanın olmadığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Divanın geneline

yayılan bu ifadeler vahdet-i vücut çizgisindedir. Yunus ilahilerinde eşyanın Allah'ın varlığına ve birliğine olan şahadeti de sıklıkla dile getirilir ve bu mısralar 13. yüzyıl Anadolu'sunda Allah'a imanın gür bir sesidir. Yunus ve onun takipçisi olan diğer mutasavvıf şairlerin bu konuya dair mısraları temelde bazı ayetlere dayanmaktadır. Örneğin ihlas suresi bu manada tevhid akidesini net olarak beyan etmesi bakımından nazar-ı dikkatleri celbetmiştir. Mutasavvıf şairler konuyla ilgili ayetlerdeki mefhumu/mazmunu mümkün olduğunca sade, anlaşılır açık bir biçimde ifade ederek tevhid akidesini şiirlerine taşımışlardır. Tevhid şiirlerinin temelini oluşturduğunu düşündüğümüz bazı ayet-i kerime mealleri şöyledir:

"De ki: O Allah, birdir...³"

"O öyle Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilah yoktur...⁴"

"De ki: Bana ilahımız ancak bir tek ilahdır diye vahyolunuyor...⁵"

"... De ki: O benim Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur...⁶"

Görülüyor ki ayet-i kerimelerde Cenab-ı Hakk'ın tek ilah olduğu kesin bir üslupla vurgulanmaktadır. Yunus Emre de ilahilerinde ayetlere benzer bir üslupla Allah'ın tek olduğunu ifade etmiştir:

*"Şükür anun birliğine yog iken uş var eyledi
Çünkü asıldan biz yoguz mülk ü hânümân neyimiş" (120/3)*

Beytin birinci mısraında Yunus, eşyayı yoktan var eden Allah'ın birliğine şükretmiştir. Bu mısra hem tevhide hem de Allah'ın kudretine işaret etmektedir. Zira *"Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur"*⁷ ayeti bu mısraa ruh vermiştir.

Yunus Emre bir başka beytinde, Allah'ın birliğini ikrar ettikten sonra şerikin, ortağının olmadığını vurgulamıştır:

*"Birliğünden öte hîç şerîkün yok
Kim noksân irgüre hükmün yoyılmaz" (107/8)*

Tam anlamıyla tevhid akidesini işaret eden bu beyitte Yunus Emre hem Allah'ın varlığını/birliğini hem de eşinin, ortağının, benzerinin olmadığını ifade etmiştir. Bu mısralar mutlak anlamda yukarıda kaydettiğimiz ayetlerin mefhumlarından beslenmekte, bu ayetlerin gölgesinde bir söylem ile hayatiyet kazanmaktadırlar. Fakat bizim bu beyitte üzerinde durmak istediğimiz bir husus daha var. Yunus Emre ikinci mısra da Allah'ın koyduğu hükümlere kimsenin noksanlık atfedemeyeceğini/bu hükümlerde bir noksanlığın söz konusu olmadığını söylemiş ve Allah'ın hükmünün silinmeyeceğini, yok olmayacağını kaydetmiştir. Zira yoyulmak fiili "silinmek, zail olmak, bozulmak ve yok olmak" anlamlarına gelmektedir. Kim Allah'ın hükümlerine noksanlık getirebilir ki? Mısradaki bu mana *"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur..."*⁸ ayetini hatırlatmaktadır. Ayrıca *"Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın"*⁹ ayeti de konuyla ilgili olarak değerlendirilebilir.

³ İhlas 112/1. Ayet-i kerime mealleri için bkz. Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzül-Furkan Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali*, İstanbul: Server Yayınları 2011.

⁴ Haşr 59/22-23.

⁵ Enbiya 21/108.

⁶ Ra'd 13/30.

⁷ En'âm 6/101.

⁸ En'âm 6/34.

⁹ Ahzab 33/62. Konuyla ilgili benzer ayetler için bkz.: İsra 17/77, Fatır 35/43.

Bu bakış açısının ötesinde beyti bütün olarak başka bir bakış açısı ile de değerlendirmek mümkündür. Nisa suresindeki bir ayette şöyle bir uyarı mevcuttur: “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz...”¹⁰ Beytin tamamını bu ayet ışığında ele alacak olursak Yunus’un şunlara işaret ettiği sonucuna varabiliriz: “Allah birdir, bütün noksanlıklardan münezzehtir. Kendisine şirk koşulmasından beridir. Her kim, Allah hakkında şirke dayalı veya zatına uygun olmayan bir sıfatla söz söylese, akideye sahip olsa, Allah’ın hükmü bellidir, değişmez, Allah bunları affetmez, Allah’ın bu konudaki hükmü silinecek, değişecek değildir. “Birliğinden öte hiç şerikin yok/Kim noksan irgüre hükmün yoyulmaz” ifadesi mefhum itibarı ile bu ayete de işaret etmektedir diyebiliriz. Yorum farkı tamamen ikinci mısradaki kavramların anlam sırasına dayalıdır. “Kim noksan irgüre” ifadesini kim O’na noksanlık atfedebilir ki, O’nun hükmü değişmez manasında anlamak mümkün olduğu gibi, kim noksanlık atfederse bu husustaki hükmün değişmez anlamı da çıkar. Mısradaki anlam katmanları Yunus’un şiir kabiliyetini de izhar etmektedir.

Bir başka ilahisinde Yunus Emre tevhid inancına tekrar dikkat çekmiş ve ahirette imansız olan kişinin bu dünyada Allah’ı bir bilmeyen olduğunu söylemiştir. Yunus’a göre imanın esası Allah’ın birliğindedir. Bu inanca halel getirenlerin ahirette imansız kalacağını hatırlatan Yunus bize şöyle seslenir:

*“Dünyâ için gussalanan meşic göricek tutunan
Anda îmânsuz bulunan Allâh’ı bir bilmeyendir” (99/4)*

Allah’ı bir bilmeyenin dünya için gussalanması/tasalanması ilginç bir benzetmedir. Mutasavvıf şairlerin genelinde kendini gösteren bu yaklaşım temelde vahyin öngördüğü dünya ile münasebet sınırları ile anlaşılabilir. Fakat bu farklı ve uzun bir konu olduğu için burada sadece tevhid inancı ile ilgili konu ile mısraı mahdut tutuyoruz. Zira mutasavvıfların dünya hayatına yaklaşımları hayli geniş bir konudur.¹¹

3.1.2. Allah’ın Eşi ve Benzeri Yoktur

Yunus Emre, Allah’ın varlığını ve birliğini söyledikten sonra bu hususta şüphe edilmemesi gerektiğine de işaret etmişti. Bazı ilahilerinde ise açık bir şekilde Allah’ın ortağının olmadığını kaydeder. Bu söylemler de vahiyle beslenen ifadelerdendir. Zira ayet-i kerimeler bir yandan Allah’ın varlığını birliğini ortaya koyarken öte yandan şerikin olmadığını da haber verir:

“O’nun hiçbir ortağı yoktur”¹²

“Hiçbir çocuk edinmeyen, mülkünde ortağı olmayan, acizliği olmadığından dolayı da bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah’a hamdolsun de”.¹³

“Mülkünde ve hükümranlığında O’nun hiçbir ortağı yoktur.”¹⁴

Ayet-i kerimelerde ihata edilen hakikatin Yunus dilindeki yansımaları ise şunlardır:

*“Sen eyitdün iy pâdişâh Yehdi’l-lâhu limen yeşâ
Şerikün yok senin i şâh suçlu kimdür ‘azâb nedür” (89/2)*

* * * * *

¹⁰ Nisa 4/116.

¹¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Saliha Görük Botsalı, *Türk İslam Edebiyatında Dünya ve Ahiret*, Konya: Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek lisans Tezi, 2010.

¹² En’am 6/163.

¹³ İsrâ 17/111.

¹⁴ Furkan 25/2.

**“Lâ-şerîkden okursın sonra şerîk katarsın
Bire iki dimeği kimden fetvâ dutarsın”** (248/1)

Bu ifadelerinde Yunus Emre hem Allah'ın ortağının olmadığını ikrar etmiş hem de bu itikadı kabul ettikten sonra yanlış yollara sapanları da uyarmıştır. Beyitler ile ayetler arasındaki mefhum ve mana ortaklığı aşikârdır.

Ayet-i kerimelerde Allah'ın eşinin ve ortağının bulunmadığı haber verilmekle beraber O'nun benzerinin söz konusu edilemeyeceği de zikredilir. Örnek olması bakımından birkaç ayet meali şöyledir:

“Hiçbir şey O'nun benzeri değildir.”¹⁵

“O'nun bir adaşını (benzerini) biliyor musun? (yoktur)”¹⁶

“Hiçbir şey O'na denk (ve benzer) değildir.”¹⁷

Ayet-i kerimelerde Allah'ın hiçbir şeye denk veya benzer olmadığı açıkça haber verilmiştir. Bu bilgi Yunus mısralarında ayetlerde olduğu gibi açık bir şekilde karşımıza çıkar. Yunus Emre Allah'ın dünyada hiçbir şeye benzemediğini “bî-nişândır” diyerek işaret etmiştir:

**“Ol bî-nişândur cihândan ne diyelüm dilmüz andan
Ol 'âlim ü deyyân zât her zât içinde zât olur”** (45/5)

* * * * *

**“Âkilisen gelüp bana niteligin sorma anun
Niçe nişân eydibilem misli yog anun bî-nazîr”** (53/4)

Bir önceki beyitte bî-nişân kavramını kullanan Yunus bu beyitte de aynı konuyu tekraren ele almış ve akıllı kişinin Allah'ın zatına dair sorular sormaması gerektiği uyarısında bulunarak bu hususta bir şey söylemenin muhal olduğunu işaretle “misli yok” ve “bî-nazîr” yani benzersiz diyerek Allah'ı anlatmıştır. Yunus'un bu kavramları tercih etmesi “Hiçbir şey O'nun benzeri değildir” mealindeki ayetlerden mülhemdir diyebiliriz. Zira Yunus'un bu konuda tercih ettiği “bî-nişân, bî-nazîr ve misli yok” kavramları, yukarıdaki üç ayetin mefhum itibarı ile özünü taşımaktadır.

Yine bir başka ilahisinde Yunus Emre, Allah'ın benzerinin olmamasını daha ayrıntılı olarak ele almış ve O'nun aklın idrak veya tahmin edebileceği bütün suret ve benzetmelerden öte ve berî olduğunu söylemiştir:

**“Ne mesel baglasam olur ne hod gönül karâr kılır
Kim benzedür misl ü misâl hâşâ anı benzetmeyem**

**Kim ide bir nakş u sûret nakş u sûretten ol âzâd
Cümle 'akıllar sende mât niçe özür gözetmeyem”** (183/2-3)

Akılların mat olması, Allah'ın zatını idrak konusundadır. Zira O nakıştan, suretten âzâdedir. Hiçbir şeye benzemez. Bu bakımdan Yunus vahyin haberleri doğrultusunda Allah tasavvurunu kurmuştur.

Yunus Emre'nin çok bilinen bir ilahisinde ise Allah'ın varlığı ve bu bağlamda benzerinin olmaması konusu şöyle dile gelmiştir:

¹⁵ Şûra 42/11.

¹⁶ Meryem 19/65.

¹⁷ İhlas 112/4.

*“Hak Çalab’um Hak Çalab’um sencileyin yok Çalab’um
Günâhluyam yarlıgagıl iy rahmeti çok Çalab’um” (186/1)*

Hak Çalab ifadesi Allah’ın varlığına işaret ederken “sencileyin yok Çalab’ım” ifadesi de İhlas suresindeki “*Hiçbir şey O’na denk (ve benzer) değildir*” ayetini akıllara getirmektedir. Zira -cılayın, -cileyin eki, “gibi” anlamında kullanılmaktadır ve sencileyin, senin gibi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mana itibarı ile “senin gibisi yoktur” ifadesi “Hiçbir şey O’nun benzeri değildir” ayetine taalluk etmektedir.

Bu konuda son olarak değerlendirmek istediğimiz bir ilahi daha var ki Yunus Emre bu ilahisinde başından sonuna kadar Allah’ın benzerinin/denginin olmamasını işler. Bu ilahide Allah’ın kudretini izhar ile başlayan Yunus, Allah’ı, bin bir ismi olan; oran, kıyas, nakış ve nişan ile idrak edilemeyen; renk, şekil, cins ve resimden berî; en, boy ve suretten azade; zaman ve mekân ile mukayyed olmayan olarak tarif etmektedir. Yukarıda kaydettiğimiz ayetlerin tefsirleri veya konuyla ilgili kelamî bilgiler dikkate alınacak olursa Yunus’un burada ifade ettiği kavramların kullanıldığı görülebilir. Bu ilahi bize Yunus Emre’nin bu konuda nitelikli ve derinlikli bilgi sahibi olduğunu işaret eder:

*“Senüündür pâdişâhlık kudretün var
Yaratdun yiri gögi heybetün var*

*Nişânsuzsın nişânun kimse bilmez
Egerçi bî-nihâyet âyetün var*

*Niçe eydebile dil niteligün
Dile getirmege bin-bir adun var*

*Ne oran u kıyâs ne nakş u nişân
Ne miyân u kenâr nihâyetün var*

*Ne reng ü şekl ü hem ne cism ne hod resm
Ne kadd ü kâmetün ne sûretün var*

*Bu cümle ins ü cinne rahmetünden
Înâyet vechile hoş himmetün var*

*Ne dünyâ âhiret ne Kâf u ne Kâf
Bular katre deryâ melekûtun var*

*Ne hod var intihâ ne had mekân hem
Ne bir eniyetün keyfiyetün var*

*Akıllar mat olur niteliğinden
Ki bir zerrede bin bin ibretin var” (48/1-9)*

Sadece bu ilahi bile Yunus’un hem tevhid inancındaki görüşlerini hem de iyi bir itikad bilgisi olduğunu göstermektedir.

3.1.3. Tevhid Elbisesi

Allah’a bağlılığın ölçüsü ve sembolü olan takva kavramı bir ayette elbise ile remzedilmiş ve insanog'luna takva elbisesine bürünmesi tavsiye edilmiştir:

“Takva elbisesi ise daha hayırlıdır..”¹⁸

Ayetteki benzetmeye benzer bir tavır Yunus mısralarında karşımıza çıkar:

“**Bu tevhid tonunu geyen varlığını yoğa sayan**
İş bu yola kâyım turan mutlak bilün ol er durur” (61/9)

Tevhid donunu giymekten kastın ayette daha hayırlı olduğu telkin edilen takva elbisesi olması kuvvetle muhtemeldir.

3.1.4. Allah’a Teslim Olmak

Vahyin öngördüğü konulardan bir tanesi de kulun yaratıcısına teslim olmasıdır. Allah’ın varlığını ve birliğini kabul eden müminin imanı gereği mutlak yaratıcının emirlerine teslim olması gerektiği vurgulanır. Konuyla ilgili muhtelif ayetler söz konusudur. Bu ayetlerden iki tanesini konuyu ihata etmesi bakımından buraya kaydediyoruz:

“...Kim muhsin olarak **özünü Allah’a teslim ederse onun mükafatı Rabbi katındadır, onlara korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.**”¹⁹

“Kim iyi davranışlarda bulunarak **özünü Allah’a teslim ederse hiç şüphesiz o en sağlam kulpa yapışmış olur...**”²⁰

Yunus Emre’nin bu minvaldeki ifadeleri de tam olarak ayetlerle uyum içerisindedir:

“**Âşık olan miskîn olur yol içinde teslîm olur**
Kim n'iderse boyun bura çâre yok gönül yıkmaga” (1/8)

* * * * *

“**İy pâdişâh iy pâdişâh uş ben beni virdüm sana**
Genc ü hazînem kamusu sensün benüm önden sona” (8/1)

* * * * *

“**Âriflerden nişân budur her gönülde hâzır ola**
Kendüyi teslîm eyleye sözde kîl ü kâl olmaya” (5/4)

Bu üç beyitte de aynı mefhum farklı suretle dile getirilmiş ve kulun Allah’a teslim olması tavsiye edilmiştir. Âşık kişi için iki alâmet sayan Yunus Emre, miskinliğe ve teslimiyete işaret etmektedir. Sevenin sevdiğine teslim olması gayet makul bir tavır olarak anlaşılabilir ancak miskinlik günümüzde daha çok tembellikle bir arada telakki edilmektedir. Oysa Yunus dilindeki miskin, sükun ile aynı kökten gelmekte ve Allah’tan gayrıya ihtiyaç duymayan kişiyi işaret etmektedir. Bakara suresi 273. ayette tarif edilen, ihtiyacını Allah’tan gayrıya açmayan insanlar Yunus dilindeki miskin kavramının anlam alanıyla ilintilidir. Öte yandan “*vallahu'l-ganiyyü entümü'l-fukara*”/“*Allah ganidir, siz ise fakirlersiniz*”²¹ ayeti de kulun Allah’a sürekli muhtaçlığını telkin etmektedir. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde Yunus’un âşığı tanımlarken miskinliği, yani Allah’tan gayrıya muhtaç olmamayı işaret etmesi makul bir tavır olarak değerlendirilebilir.

3.1.5. Allah’a Şükretmek

Ayet-i kerimelerde insanın sahip olduğu nimetler dolayısıyla şükretmesi gerektiği üzerinde durulur. Konuyla ilgili birkaç ayet-i kerime meali şöyledir:

¹⁸ A'râf 7/26.

¹⁹ Bakara 2/112.

²⁰ Lokman 31/22.

²¹ Muhammed 47/38.

“Eğer O’na kulluk ediyorsanız **Allah’ın nimetine şükredin**”²²

Öte taraftan ayetlerde şükürün yerine getirilmemesi de yerilir:

“Ne kadar az şükrediyorsunuz?”²³

Yunus Emre de ayetlerdeki bu mefhuma binaen şiirlerinde Allah’a şükreder:

“Her dem yüzüm yire uram **Allah’uma şükür kılam**
Ben benliğüm dosta virem ne da’vî yâ destân ola” (4/7)

* * * * *

“**Şükür eylegil Hâlik’a ol durur Hayyü’l-Bekâ**
Ana varursın mutlaka bâri şükre varı dur” (33/5)

İnsanın fânîliğini Allah’ın bâkîliği ile temellendiren Yunus müthiş bir kurgu ortaya koymuştur. İnsanın bu âlemde geçici olduğunu hatırlatarak, mutlaka Allah katına varacağını telkin eder. Madem Allah’a dönmek kaçınılmazdır. O halde şükretmemek anlamsızdır. Bu kurgu ile Yunus, “bari şükürle var” diyerek kurguyu tamam eder.

3.1.6. Hayır ve Şer Allah’tandır

İslam inancında insanoğlunun başına gelen her şey, Allah’ın bilgisi ve takdiriyle vuku bulmaktadır. Nisa surendeki bir ayette bu durum şöyle beyan edilir:

“Eğer onlara bir iyilik dokunursa “bu Allah katındandır” derler. Eğer onlara bir kötülük dokunursa “bu senden” derler. De ki: “hepsi Allah tarafındandır...”²⁴

Yunus Emre de ayetteki bu mefhumu şiirlerine taşımıştır:

“Yûnus bu sözleri kogil kendözünden elün yugıl
Senden ne gele bir digil çün **Hak’dan ola hayr u şer**” (28/9)

* * * * *

“**Senden gelür cevır ü cefâ ben âh u vâh itmeyeyüm**
Düşmişem ‘ışkun odına yanup niçe dütmeyeyüm” (215/1)

“Hak’dan ola hayr ü şer” ifadesi “hepsi Allah katındandır” ayetinin mefhumunu, özünü, mazmununu taşımaktadır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm, bize dünya hayatının fânîliğini, bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu haber verir. Söz konusu ayetlerde sıklıkla Müslümanlar dünya hayatına ve özelde dünya malına karşı uyarılmış ve bu hayatın kısa süreli bir menfaatten ibaret olduğu vurgulanmıştır. Nihayetinde kulun dünyada eline geçecek olanla elinden alınacak olan Allah’ın takdir etmesi ile vuku bulacaktır. Hadîd suresinde levh-i mahfuz mefhumu ile birlikte anlatılan bu takdir karşısında kulun takınacağı tavır dikkat çekicidir:

“(Her şeyin önceden yazılmış olması) **elinizden çıkıp gidene üzülmemeniz ve O’nun size verdiği ile sevinip şımarmamanız içindir...**”²⁵

Ezelde takdir edilen, dünya hayatında elden gidene üzülmemek ve ele geçen mala da sevinip şımarmamak ayetin ana fikridir. Zira bunların hepsi bir takdir ile cereyan etmektedir. Bu mefhum Yunus mısralarında “varlığa sevinmeme, yokluğa yerinmeme” olarak şöyle geçer:

²² Nahl 16/114

²³ Mülk 67/23.

²⁴ Nisâ 4/78. Konuyla ilgili bir diğer ayet için bkz. Yunus 10/107.

²⁵ Hadîd 57/23.

*“Ne varlığa sevinirim ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum bana seni gerek seni” (381/2)*

Yunus Emre'nin bu ifadeleri vahyin işaret ettiği takdir ile ilgilidir. Aksi halde, yukarıdaki ayeti düşünmeden varlık için şımarmamak ve yokluk karşısında kaygı duymamak günümüz insanları için makul bir düşünce değildir. Bu mısra Yunus Emre'nin mezkur ayeti iyi bilmekte olduğunu ve bunu şiirinde manen kullandığını göstermektedir.

3.2. İhsan

Allah'a samimiyetle iman eden ve ilahilerinde bunu yüksek sesle dile getiren Yunus Emre, insan ile yaratıcı arasındaki duygusal bağı da kuvvetle vurgulayan bir şairdir. Bu itibarla ihsan başlığında alt başlıklarıyla birlikte Allah ile kul arasındaki duygusal ilişki üzerinde duracağız. Allah'ı görüyormuş gibi hayata bakan Yunus'un mısralarını bu nazarla değerlendirip kaynaklarına, anlam alanlarına işaret edeceğiz.

3.2.1. Yüzü Allah'a Çevirmek

Allah'a teslim olan kişinin yüzünü ve özünü O'na çevirmesi, yani O'nun emrine râm olup O'ndan gayrıya da nazar etmemesi gerektiğini vurgulayan Yunus, konuyla ilgili ayetlere işaret etmektedir. Ayetlerde net bir emir olarak iman edenlerin yüzlerini tevhid akidesine çevirmeleri telkin edilir:

“Ve yüzünü hanif (Allah'ı birleyici) olarak dine çevir...”²⁶

“O halde sen yüzünü doğruca Allah'ı birleyen olarak dine (yani) Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata çevir.”²⁷

Yunus Emre de ilahilerinde bu ayetleri açık bir ifade ile kullanmıştır:

*“Bu âhula bu zârıla bu hikmeti kim ne bile
Bilse dahı gelmez dile **tutdum yüzüm senden yana***

***Yûnus sana tutdı yüzün unıtdı cümle kendözin**
Cümle sana söyler sözün sensün söz söyleden bana” (8/3-6)*

Özünü unutup yüzünü Allah'a dönen Yunus, “Allah sana sundum elim” ilahisinde de benzer bir yaklaşım sergiler.

3.2.2. Allah İnsanları Kuşatmıştır

Ayet-i kerimelerde verilen bilgilere göre Allah yarattığı insanı çepeçevre kuşatmıştır, kulunun her hareketinden, her halinden haberdardır. Bu durum İsra suresinde beyan edilmiştir:

“Hani sana: Şüphesiz Rabbin insanları kuşatmıştır demiştik...”²⁸

Yunus Emre de bir ilahisinde bu kuşatılmışlığın nasıl olduğunu tasvir eder:

*“Yürürisem önümdesin söylerisem dilümdesin
Oturursam yanumdasın ayrukda ne bâzârım var” (43/2)*

Allah'ı; yürüyenin önünde, konuşanın dilinde, oturanın yanında diye diye tanıtan Yunus gerçek anlamda kulun Allah tarafından kuşatıldığına işaret etmektedir.

²⁶ Yunus 10/105.

²⁷ Rum 30/30.

²⁸ İsra 17/60.

3.2.3. Allah Her Yerde Hazır ve Nazırdır

Allah'ın kulunu kuşattığı gibi eşyayı da kuşattığı ayet-i kerimede haber verilmektedir:

*“Doğu da batı da (her yer) yalnız Allah'ındır. Hangi tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah, (rahmet ve nimeti) geniş olandır ve O her şeyi bilendir.”*²⁹

*“İy dün ü gün Hak isteyen bilmez misin Hak kandanur
Her kandasam anda hâzır kanda bakarsam andadır”* (54/1)

* * * * *

*“Hâcet degül 'âşıklara Tûr'da münâcât eylemek
Ben kandasam dost andadır her bir yiri Tûr eyleyem”* (206/6)

“Ben kandasam dost andadır” ifadesi “hangi tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır” ayetinden başka manayı havi değildir.

3.2.4. Allah'a Sığınmak

Vahyin öngördüğü bilgilere göre Allah'a inanan, özünü O'na teslim eden, yönünü ancak ve ancak O'na çeviren bir müminden beklenen bir diğer tavır başına gelecek herhangi bir halde Allah'a sığınmasıdır. Zira Allah kendisine sığınılmasını emreder ve kendine sığınan kullarını sever ve onlara güven verir:

*“Şüphesiz Allah kendisine güvenip dayananları sever.”*³⁰

*“...İnanıp sığınana güven verendir...”*³¹

*“Şeytandan bir vesvese seni dürterse hemen Allah'a sığın.”*³²

*“Kur'an'ı oku(mak iste)diğin zaman, o kovulmuş/lanetlenmiş şeytandan Allah'a sığın.”*³³

*“(Resulüm) Rabbinin kitabından sana vahyedilenleri oku. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O'ndan başka da asla sığınılacak (bir mercî) bulamazsın.”*³⁴

*“...Size bir sıkıntı dokunduğu zaman da yalnız O'na sığınursunuz”.*³⁵

Ayet-i kerimelerde üzerinde durulan esas tema, kulun Allah'a sığınması üzerindedir. Konuyla ilgili başkaca ayetler de vardır.³⁶ Yunus Emre ise ilahilerinde bu konuyu oldukça başarılı bir şekilde işler:

*“Yûnus miskîn kalmaz cânâ virür cânını kurbâna
Gelsen sığınсан Sübhân'a togru yola gitsen gönül”* (161/5)

* * * * *

*“İy bî-çâre miskîn Yûnus günâhun çok neyleyesin
Sığındım ol Allâh'uma didi hem 'afv kılam diyü”* (285/5)

Yunus mısraları ayetlerdeki mefhum ile mutabıktır.

²⁹ Bakara 2/115.

³⁰ Al-i İmran 3/159.

³¹ Haşr 59/23.

³² A'raf 7/200.

³³ Nahl 16/98.

³⁴ Kehf 18/27.

³⁵ Nahl 16/53.

³⁶ Bkz: Al-i İmran 3/159, A'raf 7/200, Nahl 16/98, Kehf 18/27, Haşr 59/22-23.

3.2.5. Allah'ın Kuluna Yakınlığı

Ayet-i kerimelerde Allah'ın kuluna yakınlığı ilginç ve dikkat çekici bir benzetme ile- şahdamar- haber verilmiştir:

"...Biz *ona şahdamarından* (kendisinden) *daha yakınız*"³⁷

Başka bir ayette ise yaratıcısına dua eden kulun dua ederken bu yakınlığı hissetmesi telkin edilir:

"Kullarım sana beni soracak olurlarsa (bilsinler ki) ben, *şüphesiz onlara çok yakınam*. Bana dua edenin duasına icabet ederim..."³⁸

Ayet-i kerimelerdeki bu yakınlık mefhumu Yunus ilahilerinde sıklıkla kullanılır:

"Sen kim didün yâ Rab bana *ben yakınam senden sana*
Çün yakınsın benden bana görklü yüzün göster bana" (14/3)

* * * * *

"Ger vuslata irdünise bu derdile firâk nedür
Dostı yakın gördünise bu bakdugun ırak nedür" (37/1)

* * * * *

"Câmundan ol dahı yakın key edeb bekle key sakın
Bilürisen dostlık hakın dâyim sana ol yâr durur" (61/5)

* * * * *

"Sensin bize bizden yakın görünmezsin hicâb nedür
Çün 'aybı yok görklü yüzün üzerinde nikâb nedür" (89/1)

* * * * *

"Ol dost bana benden yakın hikmet bilen bulur Hakk'ın
Okuyup hikmet 'ilmini Lokmân olayın bir zamân" (253/8)

Yunus Emre'nin "bizden yakın, candan yakın, sana senden yakın" gibi ifadelerle tarif ettiği bu yakınlık yukarıdaki ayetlerde çerçevesi çizilen yakınlıktan başka bir şey değildir.

3.2.6. Kulun Allah'a Yakınlığı

Yarattığı kuluna şahdamarından daha yakın olan Allah, bazı kullarını da kendine yakınlaştırır. Vakıa suresinde iki ayette bu yakınlıktan haber verilir:

"İşte onlar, (Allah katında) yakınlığa erdirilmiş olanlardır."³⁹

"Eğer (ölen kişi, Allah'a) yakınlık kazanmışlardan ise, artık (ona) rahatlık, 'hoş kokulu güzel rızık' ve Na'im (bol nimet) cenneti vardır."⁴⁰

Ayetlerdeki mefhum Yunus diline şöyle yansımıştır:

"Her bir kişi bir iş dutar *ol dosta yakın olmağa*
Gice gündüz nefsiyle her dem savaşıdur 'âşikun" (146/6)

Yunus Emre ilahisinde Allah'a nasıl yakınlık kazanılacağı üzerinde durmuş ve bunun yolunu göstermiştir. Herkesin Allah'a yaklaşmak için bir yol tuttuğunu söyleyen

³⁷ Kâf 50/16.

³⁸ Bakara 2/186.

³⁹ Vakıa 56/11.

⁴⁰ Vakıa 56/88-89. Sâd suresi 25 ve 40. ayetler de konuyla ilişkilidir.

Yunus, âşık kişinin bu yolda her an nefsiyle savaştığını, bu yolla Allah'a yakınlık kazandığını söyler.

3.2.7. Allah Sevgisi

Bakara suresinde iman edenlerin Allah sevgisi anlatılırken bir kıyas yapılır ve gerçek manada Allah'a inanan insanların Allah sevgileri, diğer insanların sevip bağlandıkları şeylere olan sevgilerden daha şiddetli olarak örneklendirilir. Âlemde kim neyi ne kadar seviyorsa iman edenlerin Allah sevgisi bunların hepsinden daha şiddetli olmalıdır. "Eşeddu hubben lillah"⁴¹ lafzıyla işaret edilen bu sevgi edebiyatımızda ancak aşk kavramıyla karşılanabilmektedir. Yunus, bu hususta ifade ettiği bir beyitte Allah'ı candan sevmeyenin imanının taş olacağını söyler:

*"Cümle 'âlemin gönlünde vardır O'nun mahabbeti
O'nu cândan sevmeyenin bil kim îmânı taş oldu" (354/9)*

Verdiğimiz örnekler ve kaydettiğimiz ayetler birlikte değerlendirildiği zaman Yunus Emre'nin tevhid inancına sıkı sıkıya bağlı olduğunu görüyoruz. Allah'ın var ve bir olduğunu; eşinin, benzerinin, ortağının, şerikinin olmadığını yine Yunus mısralarından okuyoruz. O'na iman etme konusunda şüphe edilmemesi gerektiği, inkar edenlerin ahirette imansız kalıp hüsrana uğrayacağı gibi bilgiler de satır aralarında Yunus'un kaydettiği uyarılardır. Netice olarak Yunus Emre'nin ilahilerinde İslam dininin öngördüğü/emrettiği tevhid inancına dair pek çok bilgiyi saf bir dil ile okuyabilmekteyiz. 13. yüzyıl Anadolu toplumunu düşündüğümüzde Yunus ilahilerinin bu yönü İslam dininin anlaşılıp yayılmasını kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Başka bir söylem ile Anadolu insanı Yunus ilahilerinden tevhid inancına dair hemen her konuyu mefhum itibarı ile okuyabilmekte/dinleyebilmektedir.

Sonuç

Allah hakkındaki bazı beyitlerini değerlendirdiğimiz bu kısa çalışmada Yunus'un vahye olan vukûfiyetine dair bazı tespitler yapma imkânı doğmuştur. Cenab-ı Hakk'a dair birkaç başlıkta bile Yunus neredeyse vahiydeki pek çok konuyu ihata edecek bir yelpazeye sahiptir. Yaptığımız taramalar neticesinde Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan hemen her konunun yaklaşık olarak Yunus divanında da mevcut olduğunu gördük. Dolayısıyla melekler, peygamberler, kitaplar, ahiret hayatı, namaz, oruç, zekât, tevbe, zikir, nefis, dünya hayatı gibi daha pek çok konu Kur'an kaynaklı olmak vasfıyla Yunus ilahilerinin satır aralarında durmaktadır. Bu kavramların her biri Yunus'ta vahye mutabık olarak kullanılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin üzerinde durduğu, vahyin şiir diliyle Türkçe anlatılması meselesi Yunus'ta vücut bulmuş haldedir. Bu açıdan Yunus'un hayranlık uyandıran bir vahiy bilgisi olduğunu kabul etmek gerekir. Bu zamana kadar tartışılmalı ümmî olduğu yönündeki görüşlerin aksine Yunus'un Kur'an-ı Kerim'deki pek çok bilgiyi ince ayrıntılarına kadar bildiğini de belirtmemiz elde ettiğimiz neticeler arasındadır. Divanın tamamını incelediğimizde buradaki örneklerden de hareketle Yunus'un vahye bütüncül bir bakış açısıyla yaklaştığını, hayata vahyin penceresinden baktığını ve eşyayı bu mizana göre değerlendirdiğini görüyoruz. Bugüne kadar söylenile gelen Yunus'un her ifadesinde ya bir hadis veya bir ayet olabileceği iddiası yerinde ve tutarlı bir görüştür. Dahası, "Yunus'un sözü şiirden amma aslı kitaptan" mısraının hakikatini de örnekler bağlamında müşahede etmekteyiz. Şu halde artık Yunus Emre'nin okuryazar olup olmadığına dair tartışmaları bir kenara bırakmak ve onun şiirlerindeki nitelikli bilgi kaynaklarına odaklanmak bize daha doğru neticeler sağlayacaktır. Öte taraftan Yunus'un

⁴¹ Bakara 2/165.

İslam dışı bir kaynaktan beslendiği iddialarının da asılsız ve gerekçesiz olduğu kendini göstermektedir.

Yunus Emre'nin şiirlerinin bu yönü dikkatle incelendiği zaman görülür ki Yunus, vahyi anlama ve anlatma gayretindedir. Allah'a dair söylediği çoğu bilgi Kur'an kaynaklıdır. Bu bağlamda Yunus'un Hz. Peygamber algısı da yine vahyin telkinleri doğrultusunda değerlendirilmeye müsaittir. Onun dünyaya bakış açısı da tam olarak vahye taalluk etmektedir. Hâsılı Yunus iman ettiği değerlerin temel dinamiklerini kendi toplumuna anlayacakları bir dil ile aktarmıştır diyebilmekteyiz. Bu sayede Yunus dilindeki Türkçe ile insanlar İslam dininin en temel konularını Türkçenin en saf ve duru hali ile dinlemişlerdir. Yunus, şiir ile din anlatmanın ve şiirden din talim etmenin kapılarını aralamış, sınırlarını çizmiş, edebiyatımızda din dilini kurmuş, Kur'an ruhunu Türkçeye aktarmış usta bir şairdir. Bu noktada diyebiliriz ki Yunus, Türkçeyi bir İslam dili haline getirmiştir. Zira ilim dilinin Arapça, edebiyat dilinin Farsça olduğu bir çağda halkın anlayabileceği bir dil kullanan Yunus'un şiirinde seçtiği konular ve üslup son derece dikkat çekicidir. Kur'an-ı Kerim'in konu dağılımı ile Yunus ilahilerinin muhtevaları yaklaşık olarak örtüşmektedir. Daha ayrıntılı sonuçlar elde etmek için divandaki bütün ayet iktibaslarının tespit edilmesi elzemdir. Netice itibarı ile söyleyebiliriz ki Yunus Emre'nin şiirlerinde vahyin kavi izleri vardır ve Kur'an'ın ruhu bu ilahilere yansımıştır. Bu sebeple vahyi göz ardı eden pek çok Yunus yorumu bir yönüyle eksik kalacaktır.

Kaynakça

- Ay, A. (2020). *Divan-ı Hikmet'te Manevi Ayet İktibasları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Ayvazoğlu, B. (2014). *Yunus Ne Hoş Demişsin: Cumhuriyet Sonrası Yunus Emre Yorumları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Başkal, Z. (2004). Avrupa Merkezci (Eurocentric) Yaklaşımın Türkoloji Çalışmalarına Yansımaları: Yunus Emre Örneği. *İlmi Araştırmalar*, 18, 17-24.
- Bolay, S. H. (2010). Yunus Emre'nin Tanrısı İnsan Mıdır? *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu*, 221-252.
- Çelebioğlu, A. (1989). Ahmed Bîcân. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 49-51). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ersöz, D. (2021). *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Gemuhluoğlu, F. (1978). *Dostluk Üzerine*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gençdal, R. (2022). *Yunus Emre'de Allah, İnsan ve Varlık Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- Gül, H. (2014). *Mesnevîde Tasavvufî Tefsir*. İnsan Yayınları.
- Güngör, Z. (2006). Türk İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'an-ı Kerim. *I. İslamî İlimler Dergisi I. Kur'ân Sempozyumu*.
- Karakoç, S. (2012). *Yunus Emre*. Diriliş Yayınları.
- Köksal, M. F., & Kütük, R. (2022). Vesiletü'n-Necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28, 393-430.

- Levend, A. S. (1971). İslâmî Türk Edebiyatının Esasları ve Kaynakları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, XIX, 159-194.
- Mevlana (2011). *Rubailer (Divan-ı Kebirden Seçmeler): C. IV* (Ş. Can, Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Nerimanoğlu, K. V. (2011). *Yunus Emre'nin Poetikası*. İstanbul: H Yayınları.
- Pekolcay, A. N. (1991). Yunus Emre'nin Te'sir Alanları. *Diyanet İlmi Dergi*, XXVII(1, Özel Sayı), 69-76.
- Uçman, A. (2006). Müzekki'n-Nüfûs. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, s. 245-246). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, M. İ. (2001). Kur'an ve Türk Edebiyatı. İçinde *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*. Ensar Neşriyat.
- Uzun, M. İ. (2004). Mevlid. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 484-485). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, M. İ. (2020). Muhammediyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, s. 583-584). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazıcıoğlu Mehmed. (1996). *Muhammediye* (A. Çelebioğlu, Çev.). MEB Yayınları.
- Yıldız, A. (2015). Yunus'un Avazı. İçinde *Yunus'un Çağrısı*. Ordu Belediyesi.
- Yıldız, A. (2021). *Yunus'un İzinde*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Yunus Emre. (2008). *Divan* (M. Tatçı, Çev.). İstanbul: H Yayınları.